

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, I бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, I часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, I part. – 2023. – Ч.1. – Б.94-99.

АУДИТ БАРЫСЫНДА АНЫҚТАЛҒАН АҚША ҚАРАЖАТТАРЫН ЕСЕПКЕ АЛУДАҒЫ ТИПТІК ҚАТЕЛІКТЕР МЕН БҰЗУШЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ӘОЖ 657.09

*Байтуова Л.Т., э.ғ.м, аға оқытушы
Токенова С.М., PhD докторы, аға оқытушы
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ, Астана қ.*

Бухгалтерлік есеп және аудит объектілері ретіндегі ақша қаражаттарының ерекшеліктерін олардың экономикалық мәні негізінде және соңғы ғасырларда экономикалық ғылым жасаған ұғымдарды ескере отырып анықтауға болады. Бұл тұрғыда макро және микроэкономикалық деңгейлерде осы терминдерді зерттеуге бағытталған ғалымдардың көпжылдық зерттеулерін синтездей отырып, ақша мен ақшаны анықтаудың ғылыми тәсілдеріне бөлек назар аудару керек. Бұл қажеттілік макро және микроэкономиканың, жеке экономикалық ғылымдардың да, ақша мен ақша санаттарының да тығыз байланысынан туындайды.

Ақша - адамзат өміріндегі ең үлкен жаңалықтардың бірі. Нарықтық экономиканың тұрақты жұмыс істеуінің маңызды факторы бола отырып, ақша елдің экономикалық дамуының тұрақтылығына тікелей әсер етеді, кәсіпорындардың қуатын барынша пайдалануға, халықты толық жұмыспен қамтуға және сол сияқтыларға ықпал етеді. Бұл тиімді жұмыс істейтін ақша жүйесі және платформа, онда елдің экономикасы макро деңгейде де, кәсіпорындар экономикасы микро деңгейде де кірістер мен шығыстардың бүкіл айналымы сақталады.

Ақша кәсіпорынның ең мобильді және құнды ресурсы болып табылады, сондықтан олардың болуы мен қозғалысының аудиті ұтымды пайдалану резервтерін, жаңа тенденцияларды, кіріс көздері мен жұмсау бағыттарының өзгеруін анықтауға, қаражатты барынша тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Ақша қаражаттарының аудиті олардың түсімдері мен шығыстарының көздері туралы жиынтық деректерді егжей-тегжейлі көрсетуге, жұмсаудың орындылығын, ақшаны жұмсау құрылымы мен динамикасын, олардың

шаруашылық тиімділігіне әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, аудит барысында кәсіпорынның бухгалтерлік есептілігінің бұрмалануына тікелей әкелетін ақша қаражаттарының есебін жүргізу кезінде барлық қателіктер мен бұзушылықтар анықталуы мүмкін.

Өз монографиясында И.И.Сахарцева «ақша қаражаттарымен операциялар аудитінің мақсаты оларды пайдалану тиімділігіне, қолданыстағы қағидаттар мен бекітулерге (сапалық аспектілерге) сәйкес ақпаратты көрсету мен ашудың дұрыстығына, қаржылық есептілікті ұсынуға, қаржылық икемділікті және кәсіпорынның одан әрі үздіксіз қызметі үшін бос ақша қаражаттарының жеткіліктілігін растауға жеткілікті дәлелдер алу болып табылады»деп атап көрсетеді [1].

Қолма-қол ақша аудитінің негізгі мақсаты-аудитордың қасалық операциялардың заңдылығы, сенімділігі, орындылығы, банктердегі шоттардағы операциялар, жолдағы қаражат операциялары, ақша құжаттарымен операциялар, ақша қаражаттарының баламалары бар операциялар туралы негізделген қорытынды беруі [2].

Аудит жүргізу әдістері мен әдістерін таңдау әртүрлі факторларға, атап айтқанда, кәсіпорын жұмысының ерекшелігіне, қасалық операциялардың қарқындылығына, бухгалтерлік есеп жүргізу формасына, құжат айналымының көлеміне және т.б. байланысты екенін ескеріңіз.

Ақша аудиті кезіндегі негізгі әдістемелік әдістер:

- түгендеу;
- құжаттарды нысаны, мәні және мазмұны бойынша тексеру;
- арифметикалық, логикалық, сараптамалық, қарсы тексеру;
- операциялар мен құжаттарды өзара бақылауды қабылдау;
- корреспонденттік шоттардың, сауалнамалардың деректері бойынша құжаттарды бағалау.

Аудитордың ерекше назары қасалық құжаттардың дұрыстығына аударылуы керек. Кассирдің есебін және оған қоса берілген құжаттарды зерттеу барысында аудитор соңғы қасалық операцияларды есепке алудың толықтығын тексеру үшін тіркеу журналындағы жазбалармен соңғы қасалық кіріс және шығыс ордерлерінің нөмірлерін салыстырады. Қасалық құжаттардың дұрыс және уақтылы ресімделуін тексеру нәтижелері аудитордың жұмыс құжатының көмегімен ресімделеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қолма-қол ақшаның мақсатты пайдаланылуын тексеру үшін аудитор қасир есептерінің, қасалық кітаптың, банк үзінділерінің, Шығыс және кіріс қасалық тапсырыстардың деректерін, сондай-ақ қолма-қол ақшаның мақсатына жұмсалуды көрсететін басқа құжаттарды салыстырады [3]. Тексеру нәтижелері бойынша қолма-қол ақшаны мақсатсыз пайдалану фактілері анықталады және олардың себептерін анықтайды.

Қолма-қол ақша түсімдерін кіріске алуды тексеру кезінде банктен қолма-қол ақша түсімдерінің қасалық айналымдарына талдау жүргізіледі. Кірістер толық және уақтылы болуы керек, бұл қасалық кітаптың деректерін, банктік үзінді көшірмелерді (банктегі шоттардан алынған ақша

қаражаттарының сомалары мен күндері бойынша), кіріс кассалық тапсырыстарды (ақша қаражаттарының сомалары мен күндері бойынша) және т. б. салыстырумен расталады [3].

Ақша қаражатын аудиттеу процесінде кассада кәсіпорындардың есепке қолма-қол ақша беру тәртібінің сақталуы (бухгалтерияға аванстық есептерді ұсынудың белгіленген мерзімдері және аванстық сомалардың пайдаланылмаған қалдықтарын уақтылы қайтару талаптарының сақталуы, олардың нысаналы жұмсалуды) тексеріледі.

Іс жүзінде аудиторлық тексеру кезінде анықталған кассалық және есеп айырысу операцияларын жүргізу кезінде ақша қаражаттарын есепке алуда қателіктер мен бұзушылықтар жиі кездеседі. 1-кестеде келтірілген ақша қаражаттарын есепке алудың типтік қателіктерін қарастырамыз.

Кесте 1 - Ақша ағындарының бухгалтерлік есебін жүргізудегі типтік қателіктер мен бұзушылықтар және оларды шешу жолдары

№	Қателер мен бұзушылықтар	Нормативті – заңнамалық база	Мысалдар	Жіберілген бұзушылықтарды жою бойынша ұсынымдар
1	Бастапқы кассалық құжаттардың болмауы немесе оларды нормативтік-заңнамалық актілерді бұза отырып рәсімдеу	ҚР «Аудиторлық қызмет туралы» Заңын басшылыққа алу	Алушының шығыс кассалық ордеріндегі қолхатымен расталмаған кассадан ақша қаражатын беру	Есеп персоналының құзыреттілік деңгейін арттыру
2	Заңды тұлғалар арасындағы қолма-қол ақшамен есеп айырысудың белгіленген лимитін сақтамау	Касса лимитін есептеу ережелері туралы қағиданы басшылыққа алу	Ұйымның банктік қызмет көрсететін мекемелеріне касса лимитін белгілеуге есеп бермеуі	Тиісті түрде ресімделген құжаттарды тексеру. Касса лимитінің сақталуын бақылауды күшейту

33	Сол құжаттарды немесе жалған құжаттарды қайта пайдалана отырып, касса бойынша қорытынды айналымдарды асыра бағалау немесе кеміту жолымен ақшаны артық есептен шығару	Касса лимитін есептеу ережелері туралы қағиданы басшылыққа алу	Деректемелері кіріс және шығыс кассалық ордерлерді тіркеу журналына сәйкес келмейтін құжаттардың тізбесін кассирдің есебіне тіркелген кассалық құжаттарды жаппай қарау кезінде табуға болады. Бұл фактілер аудитордың жұмыс құжаттамасын да көрсетіледі	Түзету жазбаларын енгізу және ақша қаражаттарының қозғалысын және олармен операциялар бойынша шаруашылық өмір фактілерін есепке алу бойынша бақылауды күшейту
4	Есептік тіркелімдерде кассалық операциялардың дұрыс көрсетілмеуі; кассаға түгендеуді ресми жүргізу	«Кассалық операцияларды есепке алу, түгендеу нәтижелерін есепке алу бойынша бастапқы есепке алу құжаттамасының біріздендірілген нысандарын бекіту туралы» ережені басшылыққа алу	Нәтижесінде бухгалтерлік тізімдердегі айналымдармен қалдықтарды есептеу кезінде арифметикалық қателер анықталуы мүмкін	Есеп персоналының біліктілік деңгейін арттыру

5	Операцияларды жасау фактісін растайтын төлем құжаттарының болмауы немесе олардың тиісінше рәсімделмеуі	«Кассалық операцияларды есепке алу, түгендеу нәтижелерін есепке алу бойынша бастапқы есепке алу құжаттамасының біріздендірілген нысандарын бекіту туралы» ережені басшылыққа алу	Төлем тапсырмасы жасалған, бірақ банктік үзінді көшірмесі жоқ шаруашылық операциясы жарамсыз болып саналады	Ақша қаражатын есепке алу бойынша құжат айналымының қозғалысын бақылауды күшейту
6	Төлем тапсырмаларындағы деректердің банк үзінді көшірмесінің деректеріне сәйкес келмеуі	ҚР СК, ҚР Азаматтық кодексін басшылыққа алу	Жалған көрсеткіштер, яғни ақша операциялары бойынша күндер мен сомалардың сәйкес келмеуі көрсетілген	Тиісті ресімделген құжаттарды сапалы тексеру, есепке алу персоналын бақылау
7	Банк операцияларын есепке алу жөніндегі шоттардың дұрыс емес хат-хабарлары	ҚР «Бухгалтерлік есеп алу және қаржылық есеп беру туралы» Заңын басшылыққа алу	Сомаларды бір немесе басқа шотқа қате енгізу. Есепті кезеңнің соңында деректердің нақты мәнге сәйкес келмеуі түзетіледі	Есеп персоналының біліктілік деңгейін арттыру

Банктегі ағымдағы шоттағы және банк операцияларындағы ақша қаражаттарының аудит объектілері: кәсіпорынның банктердегі ағымдағы және басқа шоттарының болуы; осы шоттарда жүзеге асырылатын операциялардың заңдылығы; банк операцияларын Құжаттамалық ресімдеудің дұрыстығы; қойылған шоттар бойынша төленген қаражаттың толықтығы мен сәйкестігі; банк үзінділерінде көрсетілген сомалардың бастапқы шоттарда көрсетілген сомаларға сәйкестігі болып табылады банк операцияларын жүзеге асырудың

дұрыстығы мен орындылығы; бухгалтерлік шоттарда банк операцияларын көрсетудің дұрыстығы [4].

Бұзушылықтар фактісі кассирдің есептерін, шығыс кассалық ордерлерін, есепті тұлғалардың аванстық есептерін және оларға қоса берілген растайтын құжаттарды тексеру нәтижелері бойынша анықталады. Есеп беруші тұлға кәсіпорынның кассасына уақтылы қайтармаған ақша қаражаты әр күн үшін кассадағы қолма-қол ақшаның қалдығына арифметикалық түрде қосылады.

Аудит кезінде кәсіпорынның шоттарынан банктің барлық үзінді көшірмелерінің болуын қамтамасыз ету қажет. Егер кәсіпорын істерінде үзінді көшірмелердің белгілі бір саны жоқ болып шықса, банктен расталған көшірмелерді алу қажет. Көшірмелердің дұрыстығы олардың сыртқы белгілері (қажетті деректемелердің, қолтаңбалардың, банк мөртабандарының және т.б. болуы) бойынша да, қарсы тексеру бойынша да айқындалады, барлық үзінділерде Банктің мөртаңбасы болуға тиіс. Үзінділердегі түзетулер бас бухгалтердің қолымен және елтаңбалы мөрмен куәландырылады. Қарсы тексеру міндетті түрде банк растамаған тазартулармен және түзетулермен үзінді көшірмелерге жатады.

Банк үзінділерінің және оларға қоса берілген құжаттардың толықтығы мен дұрыстығын тексеру маңызды. Толықтығы олардың беттер бойынша нөмірленуі және шоттағы қаражат қалдығын аудару бойынша белгіленеді [4].

Сонымен, ақша қаражаттарымен операциялар аудитінің мақсаты-оларды пайдалану тиімділігіне, қаржылық есептілікті ұсынудың қолданыстағы қағидаттары мен бекітулеріне сәйкес ақпаратты көрсету мен ашудың дұрыстығына, кәсіпорынның одан әрі қызметі үшін бос қаражаттың жеткіліктілігін растауға жеткілікті дәлелдер алу.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сахарцева, И. И. Теоретико-методологические аспекты формирования программ аудита [Текст]: монография / И.И. Сахарцева. – К.: Кондор, - 2015. – 374 с.

2. Мрачковский, А.Е., Телятникова, Т.В., Шевченко, Н.В. Аудит как способ обеспечения экономической безопасности образовательной организации [Текст] / А.Е.Мрачковский, Т.В. Телятникова, Н.В.Шевченко // Вопросы инновационной экономики. – 2019. – Том 9. – № 4. – С. 1617-1626. – doi: 10.18334/vines.9.4.41204.

3. Хуаныш, Л. Проблемы организации внутреннего контроля на промышленных производственных предприятиях Республики Казахстан [Текст] / Л. Хуаныш // Российское предпринимательство. – 2018. – Том 19 (4). – С. 1065-1082. – doi: 10.18334/rp.19.4.38894.

Дедова, О.В., Ермакова, Л.В. Современные подходы к организации контроля поступления и движения основных средств в торговых организациях [Текст] / О.В.Дедова, Л.В. Ермакова // Торгово-экономический журнал. – 2016. – Том 3 (2). – с. 173-182. – doi: 10.18334/tezh.3.2.35408.